

A BŰN ÁTÖRÖKLŐDÉSE ÉS AZ EMBER MISZTÉRIUMA – PASCAL

PAVLOVITS TAMÁS

„Hogyan lehet egyáltalán bűnös az ember? Hisz mindnyájan emberek vagyunk, egyikünk is, másikunk is. – Ez igaz – mondta a pap –, de hát így szoktak beszélni a bűnösök.”

Franz Kafka

MICHEL HENRY, korunk talán „legkeresztényibb” filozófusa, *Én vagyok az igazság* című 1996-os könyvében radikálisan szembeállítja a görög gondolkodást illetve annak leszármazottját, az európai filozófiát a kereszténység igazságával és annak tanításával. Ha elfogadjuk a Henry által tételezett ellentétet európai filozófia és kereszténység között, és e konferencia keretein belül Pascalról gondolkodunk, felvetődik a kérdés, vajon mennyiben tekinthető a filozófiát maga is kritikával illető, és attól elhatárolódní igyekvő pascali gondolkodás a platóni szellemiség koraujkori visszhangjának. Másként szólva, olvasható-e a pascali gondolkodás Platónhoz fűzött lábjegyzetként? Leibniz szerint például igen, hiszen egy levelében azon sajnálkozik, hogy Pascal úr oly kevéssé ismerte Platont, mert ha ismerte volna – mondja –, akkor sok hasonlatosságot fedezett volna fel saját és a görög mester filozófiája között. Kétségtelen, hogy Pascalt Szent Ágostonon keresztül érte platónikus hatás. Mindazonáltal a pascali bűn-fogalom, amiről most beszélni szeretnék, sokkal inkább a Henry-féle szétválasztást igazolja: az ősbűn koncepciója nem görög, hanem *par excellence* zsidó-keresztény tanítás, de még inkább keresztény, hiszen a keresztény teológiával emelkedett elméleti szintre.

A bűn alapvetően morális és jogi fogalom. A keresztény gondolkodásban ugyanakkor kevésbé individuális vagy társadalmi jellege érvényesül, sokkal inkább teológiai és antropológiai jelentése dominál. A kereszténység szerint az emberiség nem mitikus, hanem reális története a bűnnel kezdődik. Így az ősbűn princípiumként, azaz kezdetként és alapelvként határozza meg az ember sorsát és természetét. Pascal, akit mindennél jobban foglalkoztatott a kérdés, hogy mi az ember, maga is a bűnben találja meg azt a pontot, ahonnan az emberi természet, a *condition humaine*, megérthető. Miként magyarázza meg a bűn az ember természetét, és miféle bűn az, amely az ember természetét magyarázni képes? Erre a kérdésre igyekszünk választ kapni a továbbiakban.

I. AZ ÓSBŪN ÉS A ROMLOTTSÁG

Pascal az ősbűn kérdéséről kialakított véleményében természetesen sokban támaszkodik mesterére, Szent Ágostonra. A 17. századi gondolkodót ugyanakkor kevésbé érdekelte az eredeti bűn elkövetésének módja, az isteni tiltásnak és a szabad akaratnak abban játszott szerepe, vagy a *Genezis* által leírt történet értelmezési lehetőségei. Az ő gondolkodásának középpontjában sokkal inkább a bűn jelenlegi hatása áll. A bűn, a keresztény tanítás szerint, Ádám óta átöröklődik. Mindenki az ősbűn jegyében születik, annak hatalma kiterjed minden halandóra és meghatározza életét. Pascal hú marad Ágostonhoz abban, ahogy a bűn jelenlegi hatását romlottságként (azaz korrupcióként) értelmezi. „Az emberi természet megromlott” – állítja következetesen. Abban is ágostoni hatást fedezhetünk fel továbbá, hogy a romlottság legfőbb kifejeződési formáját a *concupiscenciában*, azaz a bujaságban látja. A *concupiscenciát* azonban Pascal sajátosan átértelmezi. Ahhoz, hogy megértsük, miként határozza meg az ősbűn az emberi természetet, el kell időznünk egy kicsit a *concupiscencia* pascali fogalmánál.

Pascal szerint az emberi természetet két eredendő vágy jellemzi: az igazságnak és a boldogságnak a vágya. Mindkettő kitörölhetetlen az emberi természetből, és ezért alapvetően meghatározzák az ember viselkedését. Az ősbűn hatása e két vágy működésén mérhető le. Lássuk először a boldogság vágyát. „Minden ember a boldogságot kutatja, kivétel nélkül, bármennyire is különbözőek legyenek a módok, amelyeken elérni igyekeznek – írja Pascal. Mindnyájan e cél felé tartanak. Azokban, akik háborúznak és azokban, akik nem, ugyanaz a vágy munkál, bár más-más szempontok kötődnek hozzá. Az akaratnak minden lépése, még a legkisebb is, e tárgy felé törekszik. Ez minden ember minden cselekvésének indítéka, még azoké is, akik felkötik magukat.” (148/425)¹. Minden ember természeténél fogva törekszik a boldogságra. Azonban e vágyat az ősbűn megromtotta az emberi akarat megromlása által. Paradox módon az ember éppen azáltal képtelen boldogságát elérni, hogy a boldogságra törekszik. Pascal szerint mindennek oka az akarat bujasága (*concupiscencia*), amely az önszeretbe torkollik. Az ember ugyanis a boldogság kutatása során szükségképpen saját boldogságát keresi, ez motiválja a cselekedeteit, minek következtében önzővé, gőgössé válik, és eluralodik rajta az önszeretet. Bizonyos értelemben az önszeretet – amely tehát az akarat romlottságának következménye – az emberi boldogtalanság alapvető forrása. „Az önszeretet és az emberi én természete abban áll, hogy csak

¹ A *Gondolatokból* vett töredékeket a sajtát fordításomban idézem. A számok közül, a szakirodalomban bevett módon, az első a Lafuma, a második a Brunschvicg számozást jelöli. A Pődör László féle magyar *Gondolatok* fordítás a Bunschvicg számozást használja.

önmagát szeresse, és csak önmagára figyeljen. És mire jut vele? Képtelen megakadályozni, hogy szeretete tárgya tele legyen hibával, és hogy nyomorúságosnak lássék. Nagy akar lenni, de alantasnak látja magát, boldog akar lenni, de nyomorultnak látja magát, tökéletes akar lenni, de látja, hogy tele van tökéletlenséggel, mások megbecsülésének és szeretetének tárgya akar lenni, miközben azt látja, hogy hibái csak undort és megvetést váltanak ki másokból” (978/100). Az akarat tehát, a bűntől megfertőzve, és az önszeretet csapdájába esve éppen ellentétes eredményt ér el az emberi cselekedetek megszabásával, mint amire természeténél fogva törekszik.

A másik alapvető vágy az igazság vágya az emberben. Ennek megromlása nem az akarathoz, hanem az észhez kötődik. Az ész az igazság vágya kíváncsivá teszi. A kíváncsiság bizonyos értelemben az önszeretet megfelelője, amennyiben mindkettő egy eredendő emberi vágy módosulásából jön létre. Az ész a kíváncsiság az igazság keresésére sarkallja, miközben azonban a *libido sciendi* áldozatául esik. A kíváncsi ész ugyanis nem körültekintő, hiszen működése során az igazság – csalóka – ígérete nyűgözi le. Nem törődik az igazság feltételei megtalálásának vizsgálatával, csupán az igazsággal magával. Márpedig, Pascal szerint, az igazság és az ész közé a végtelen problémája áll, de ez csakis az ész és igazság viszonyának alapos, elfogulatlan és beható vizsgálatából érthető meg. Az igazság ugyanis végtelen, hiszen végtelen az a világ, amelyben kifejeződik. A tudomány horizontja így szükségképpen végtelenné válik, amelyen az igazsághoz csak végtelen számú igaz kijelentés útján lehet hozzáférni. „Amikor értően tekintünk szét, meglátjuk, hogy a természet minden dologba belevészte önmaga és teremtője képét, és ezért mindent a kettős végtelen határoz meg. Így azt látjuk, hogy minden tudomány kutatási területe végtelen, hiszen ki vonná kétségbe, hogy a geometria például végtelenül végtelen igaz kijelentést tehet. A tudományok éppígy végtelenek alapelveik sokaságában és finomságában, hiszen ki ne látná, hogy az utolsónak mondott alapelvek nem képesek maguktól fennállni, és másokon alapulnak, és minthogy ezek ismét másokon alapszanak, soha nincs vége a sornak.” (199/72). A kíváncsi ész tehát a végtelen csapdájába esik, és – éppígy, mint az akarat, amely saját boldogságát keresi – szándékával éppen ellentétes eredményt ér el. Ahelyett, hogy megtalálná az igazságot, végtelen keresésre, és soha nem találásra ítéli önmagát.

Az akarat és az ész működésének elemzése megmutatta tehát, miként befolyásolja az ősbűn az ember jelenlegi állapotát. Alapvető vágyai módosulása folytán az ember arra ítéltetett, hogy vágyai kielégületlenek maradjanak, élete pedig szükségszerűen szenvedésben és tévedésben teljék.

II. AZ EMBERI TERMÉSZET PARADOXONA

A boldogságvágyból fakadó boldogtalanság és az igazságvágyból fakadó tévelygés az ember cselekedeteit folytonos önellentmondásra ítéli. Ebből következik, hogy az emberi természet, a *condition humaine*, alapvetően paradoxális jellegű. A filozófia legnagyobb tévedése, hogy e paradoxont fel akarta oldani. Pascal szerint két alapvető filozófiai-antropológiai tendencia létezett korábbi korokban. Az egyik az ember képességeit a boldogság és az igazság megtalálása terén felértékelte, míg a másik leértékelte. E két tanítás legfőbb képviselői egyrészt a sztoikus iskola, másrészt pedig a szkeptikusok. A sztoa mesterei szerint az ember helyes életvezetéssel elérheti a megnyugvást és a boldogságot, miközben a szkeptikusok ezt tagadják, vagy legalábbis kétségbe vonják. Az ismeretelmélet terén ugyanez az ellentét a dogmatikusok és a szkeptikusok között feszül. A dogmatikusok állítják, hogy az ember képes az igazság megismerésére, míg a szkeptikusok ezt vitatják. E tanítások a két alapvető emberi vágy, a boldogság és az igazság vágya, illetve az azokhoz kapcsolódó lelki képességek hatékonyságával kapcsolatban fogalmaznak meg egymással ellentétes álláspontokat. A kérdés az, hogy hol az igazság?

Pascal szerint, mindenhol és sehol. Mindkét tanítás igaz, és mindkét tanítás hamis. Mindkettő igaz, amennyiben valami nagyon lényegeset mutatnak fel az emberi természetben, ti. a dogmatikus tanok az emberben lévő vágyat a boldogságra és az igazságra, a szkeptikusok pedig az emberben lévő meghaladhatatlan képtelenséget azok elérésére. Mindkettő hamis ugyanakkor, amennyiben általánosítani akarják igaz meglátásukat, és elvetik annak ellentétét. „Mindebből úgy tűnik ... hogy a kettő ötvözésével egy tökéletes morálhoz jutnánk. Pusztá összekapcsolásuk azonban a béke helyett csak háborúságot és általános rombolást eredményezne, mert míg az egyik a bizonyosságnak ad helyet, a másik a kételynek, az egyik az ember nagyságáról beszél, a másik gyengeségéről, s ezzel ugyanúgy megsemmisítik egymás igazságát, mint hamisságaikat”².

Az egymásnak ellentmondó filozófiai antropológiák éppúgy igazak tehát, mint amennyire hamisak. Következésképpen alapvetően félreismerték az ember természetét. Az emberi természet ugyanis paradox és önmagának ellentmondó. Pascal számára az ember helyes megismerése éppen attól függ, hogy felismerjük-e benne azt a mély önellentmondást, amely abból ered, hogy egyszerre van meg benne a nagyság és az alantasság. Pascal a *Gondolatokban* mindent megtesz, hogy ráébredsz erre olvasóját. „Ismerd fel hát, gőgös

² Beszélgetés de Saci úrral Epiktétoszról és Montaigne-ről. In: Pascal: *Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről*. Bp., Osiris. 1999. 94. o.

ember, mekkora paradoxon vagy önmagad számára ... és lásd be, hogy az ember végtelenül meghaladja az embert.” (131/434) – írja, majd így folytatja: „Mert miféle kiméra hát az ember? Miféle újdonság, miféle szörnyszülött, miféle káosz, az ellentmondások miféle alanya, miféle pazar csoda? Minden dolog bírója, a föld hülye férge, az igazság kincstárnoka, a tévelygés és a bizonytalanság kloákája, az univerzum dicsősége és szemete.” (*ibid.*) Az emberi önmegismerés legfontosabb eleme tehát az emberben feszülő ellentmondásos tendenciák felismerése, ami nem csupán a pascali antropológia legalapvetőbb eleme, de amelyről Pascal meg is akarja győzni az embert: „Ha magasztalja magát, megalázom. Ha megalázza magát, magasztalom. Örökké ellentmondok neki. Míg meg nem érti, hogy megérthetetlen szörnyeteg.” (130/420). Az emberi természet paradox voltának felismerése tehát nem más, mint az ember megérthetlenségének megértése, azaz annak felismerése, hogy az emberi természet elszökik a természetes ész minden megértési kísérlete elől. Az ember hiteles megértéséhez a paradoxonon át vezet az út.

III. A BŰN ÁTÖRÖKLŐDÉSE ÉS AZ EMBER MISZTÉRIUMA

Az emberi természet racionális megértésére és leírására tett erőfeszítések során két lépést kell tehát megkülönböztetnünk. Az egyik, amelyet azok az egymásnak ellentmondó antropológiai tanítások képviselnek, amelyek fontos igazságokat tárnak fel ugyan az emberi természetben, de amelyek az emberi természet egészét alapjában félreértik. A második lépés, amelyet Pascal helyesnek tart, az, amikor az ember felismeri saját ellentmondásos jellegét, és megérti, hogy az emberi természet megérthetetlen, mert paradox. Pascal számára azonban ez a paradoxon nem jelent vevő kiúttalanságot.

Látni kell, hogy az emberi természetben rejlő paradoxon felismerése csupán a természetes és profán azaz filozófiai ész számára jelenti a legautentikusabb ember-megismerést. Ezzel szemben a keresztény tanítás antropológiai szemlélete képes arra, hogy feloldja az emberi természetben feszülő ellentmondást, és ezáltal az embert – egy magasabb rendben – érthetővé tegye. Ezt azzal éri el, hogy rámutat: az emberben nem egy, hanem kettő, egymással ellentétes jellegű természet lakozik. Az emberi természet megkettőzésével pedig az ellentmondás kiküszöbölhetővé válik. „Nem világosabb még a Napnál is hogy az ember természete kettős? Hiszen, ha az emberi természet soha nem romlott volna meg, akkor még most is bizonyossággal élne az ember ártatlanságban, igazságban és boldogságban. Ha viszont az ember öröktől fogva romlott volna, akkor fogalma sem volna az igazságról vagy a boldogságról. De szerencsétlenségünk még azon is túltesz, mintha természetünk minden nagyság híján volna, hiszen megvan ugyan bennünk a boldogság ideája, de képtelenek vagyunk az elérésére. Érezzük az igazság képét, miköz-

ben birtokunkban csak hazugság van. Képtelenek lévén az abszolút tudatlanságra éppúgy, mint a mindentudásra, nyilvánvaló, hogy valaha egy olyan tökéletességi fokon álltunk, ahonnan sajnálatosan kizuhantunk.” (131/434)

Látható, hogy az ember kettős természetét éppen az ősbűn magyarázza. Az ember jelenlegi állapota a bűn következtében lefokozott. Ha úgy tetszik, az ember jelenleg nem az, aki lehetne, nem valósítja meg létezésének titkos lehetőségeit, az igazság birtoklását és a boldog életet. Az átöröklődés folytán benne lakozó titokzatos bűn megakadályozza ebben. Ugyanakkor ezek, ti. az igazság és a boldogság, lehetőségként benne élnek. Ezek azonban pusztá ideák, amelyeket képtelen tartalommal megtölteni, és elfojthatatlan vágyak, amelyek az embert mégis elérésükre sarkallják. Mindezek egy eredendő állapot lenyomatai és maradványai az emberben, azé az állapoté, ami közvetlenül a megteremtése után jellemezte őt, és amelyben az igazság és boldogság folytonosan és aktuálisan voltak adva számára. Az emberi természet kettősége abból fakad tehát, hogy az ember rendelkezik az ún. dicsőséges állapota nyomával, mint eszmével és a rá irányuló vágygal, azonban a bűn folytán az eszmék elérésére irányuló vágy nem hogy közelebb nem visz az eszmékhez, hanem – ha lehet ilyent mondani – eltávolít tőle. Az emberben tehát a teremtéskori állapota és jelenlegi romlott állapota egyszerre dominál, és ez hozzá létre ellentmondásosságát. Amennyiben tisztában vagyunk ezzel, az ellentmondás feloldható.

Úgy tűnik mindebből, hogy a keresztény tanítás a bűn átöröklődésének koncepciójával képes racionalizálni a látszólag felfoghatatlan emberi természetet. Az ember megértésének kulcsa a bűn. Itt azonban adódik egy minden eddiginél súlyosabb probléma. Hiszen azt mondani, hogy az ősbűn és annak átöröklődése mindent egycsapásra megmagyaráz, nem azt jelenti-e, hogy az egyik felfoghatatlan jelenség, nevezetesen az emberi természet ellentmondásosságának helyére egy másik felfoghatatlan jelenséget, az ősbűn átöröklődését helyezzük. Pascal szerint éppen erről van szó. „Meglepő dolog ugyanakkor hogy az ismeretünk számára legidegenebb rejtély nélkül, ami a bűn átöröklődése, képtelenek vagyunk még a legcsekélyebb ismeretre is szert tenni magunkról.” (131/434) Arról van szó ugyanis, hogy a bűn átöröklődése minden téren ellene mond a józan észnek. „Kétségtelen, hogy mi sem bortánkoztatja meg jobban eszünket, mint az a kijelentés, mely szerint, az első ember bűne mindazokat bűnössé tette, akik képtelennek tűnnek a bűnrészességre, mivel e forrástól rendkívül távol élnek. Ez az átszármazás azonban nem csak lehetetlenségszamba megy, hanem felettébb igazságtalannak is tűnik. Hiszen mi ellenkezne jobban nyomorult igazságérzetünk szabályaival, mint az, hogy egy tehetetlen gyermeket örökre elítélünk egy bűnért, amelyben csak oly mértékben vehetett részt, amennyire egy ember bűnrésztes lehet egy születése előtt hatezer évvel elkövetett bűnbén.” (*ibid.*)

Pascal szembenéz tehát az ősbűnnek, mint magyarázatnak az abszurditásával, és hangsúlyozza, hogy ez a tanítás megbotránkoztatja a józan észet éppúgy, mint az ember természetes igazságérzetét. Mégis úgy gondolja, hogy egyedül ez az önmagában is ellentmondásos és felfoghatatlan tanítás képes közelebb vinni bennünket lényünk rejtélyének feltáráshoz. „Bizonyára nincsen ennél botrányosabb tanítás – folytatja. Mindazonáltal e minden rejtély legfelfoghatatlanabbika nélkül mi maradnánk felfoghatatlanok. Természetünk csomója ebben az örvényben kuszálódik kibogozhatatlanná. Oly módon, hogy az ember maga felfoghatatlanabb e rejtély nélkül, mint amennyire az ember számára e rejtély felfoghatatlan.” (*ibid.*). Egy másik töredékben ugyanezt a gondolatot így fogalmazza meg: „Az eredendő bűn örültség az emberek szemében, de nincs is másnak szánva. Hiába vetitek hát szememre, hogy ebben a tanításban kudarcot vall az ész, mivel magam is ésszerűtlennek mondom. Mindazonáltal ez az örültség bölcsőbb az emberek minden bölcsességénél, *sapientius est hominibus*. Hiszen nélküle ki mondaná meg, mi az ember? Egész állapota ezen észrevehetetlen ponttól függ.” (695/445)

Végeredményben tehát nem arról van szó, hogy egy felfoghatatlan jelenséget egy másikkal helyettesítünk, és így a megértésben cseppet sem haladunk előre. Éppen ellenkezőleg: az ősbűn, jöllehet a legmélyebb rejtély az ember számára, mégis képes megmagyarázni az ember természetét. Arról van tehát szó, hogy a racionális megértést egy természetfeletti, és mint ilyen, felfoghatatlan alapelvre alapozzuk. A bűn átöröklődése misztérium, de mégis e misztériumnak kell szolgálnia az emberi természet megértését. Megérthető-e végeredményben az ember Pascal szerint? A válasz, mindennek ellenére az, hogy nem. Az ősbűn kulcs az ember megértéséhez, azonban ezt az értelmezési utat követve nem az ember végső megértéséhez jutunk el, hanem oda, ahol az ember felfoghatatlanságát, amit az ősbűn határoz meg, egy még mélyebb szinten, vagy ha úgy tetszik egy magasabb rendben tudjuk tételezni. Feloldani azonban soha nem tudjuk, hiszen az emberi megértést minden szinten és minden rendben az ősbűn árnyékolja be. „Sem Ádám dicsőséges állapotát, sem bűnének természetét, sem e bűn bennünk zajló átöröklődését fel nem foghatjuk. Oly dolgok ezek, amelyek egy, a mi természetünkől nagyon különböző állapotban történtek, és amelyek meghaladják jelenlegi felfogókéességünket. Mindennek tudása haszontalan ahhoz, hogy ebből az állapotból kilábaljunk. Egyetlen dolgot lényeges felismernünk, azt ugyanis, hogy nyomorultak vagyunk, romlottak és Istentől elszakítottak, de megváltottak Jézus Krisztus által; és ennek csodálatos bizonyítékaival rendelkezünk itt a földön” (431/560).

*

A bűn és az emberi természet összefüggéseit igyekeztem megvizsgálni a pascali értelmezést követve. Pascal szerint a bűn az ember megértésének kulcsa, jóllehet, amint láttuk, a bűn fogalma nála nem morális vagy szociális, hanem teológiai értelemben szerepel. Annak ellenére, hogy Pascal hangsúlyozza a bűn felfoghatatlanságát, mélyenszántó elemzések során megmutatja azt a hatásmechanizmust, amit az emberi életben kivált. Ha tehát nem is mondható meg, hogy mi a bűn, az feltárható, mikét hat. Ez a hatás pedig elsősorban az emberi cselekedeteket legeredendőbbben motiváló vágyak, az igazság és a boldogság vágyának korrumpálódásában érhető tetten. A vágyak megromlása folytán az ember akaratlanul is saját vágyainak áldozatává válik, s így a boldogság helyett a boldogtalanság, az igazság helyett a tévelygés lesz osztályrésze. Pascal, a bűn felfoghatatlanságának hangsúlyozásával mindazonáltal hű marad az emberhez. Nem kioktatni akarja őt egy emberfeletti pozíciót sajátítva ki magának, hanem az ember megértése a legfőbb célja. Ez abból is nyilvánvaló, hogy a bűn rejtélye folytán lehetetlen arra a mélyen emberi kérdésre válaszolni, amely azt tudakozza, vajon miért uralkodik a bűn az emberen, és miért nem oldódik fel a hat évezredes átok. E kérdésre Pascalnál mély csend a válasz, és e csendben már a pascali tragikum rejtőzik.